MAKTABGACHA YOSHDAGI AUTIZM SPEKTR BUZILISHI BO‘LGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA O‘QITISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI VA MOSLASHTIRILGAN TA’LIM MUHITINI TASHKIL ETISH

Boytemirova Saboxat Mahammad qizi
Toshkent Xalqaro Kimyo Universiteti.
2- kurs magistr talaba
+ 99897 0355599

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi autizm spektr buzilishi (ASB) bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etishning huquqiy va pedagogik asoslari tahlil qilinadi. O‘zbekiston Respublikasining ta’lim, maktabgacha ta’lim va nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlariga oid qonunlari hamda Prezident farmoni asosida moslashtirilgan muhitni tashkil etish masalalari yoritiladi. M.U. Xamidova va D.A. Nurkeldiyeva ishlari milliy maxsus pedagogika va diagnostika kontekstida ko‘rib chiqiladi. Xalqaro dalillar bilan uyg‘unlashtirilgan holda individual rejalashtirish, vizual yordam, muqobil muloqot, sensor qulaylik va tengdoshlar bilan o‘yin bo‘yicha amaliy model taklif etiladi. Modelning samaradorligi ushbu maqolada tajribada tekshirilmagan; natijalar normativ hujjatlar va ilmiy manbalar tahliliga asoslanadi.

Kalit so‘zlar: autizm spektr buzilishi, maktabgacha ta’lim, inklyuziv ta’lim, moslashtirilgan muhit, individual ta’lim rejasi, funksional muloqot, vizual qo‘llab-quvvatlash, ota-onalar hamkorligi.

Аннотация: В статье рассматриваются правовые и педагогические основы включения дошкольников с расстройством аутистического спектра (РАС) в инклюзивное образование. Анализируются законодательство Республики Узбекистан и президентский указ, регулирующие равный доступ к образованию и организацию дошкольной среды. Работы М.У. Хамидовой и Д.А. Нуркелдиевой рассматриваются в контексте отечественной специальной педагогики и диагностики. На основе международных исследований предлагается практическая модель индивидуального планирования, визуальной поддержки, альтернативной коммуникации, сенсорной адаптации и взаимодействия со сверстниками. Эффективность модели не проверялась экспериментально; выводы основаны на анализе документов и научных источников.

Ключевые слова: расстройство аутистического спектра, дошкольное образование, инклюзия, адаптированная среда, индивидуальный план, функциональная коммуникация, визуальная поддержка, сотрудничество с родителями.

Abstract: This article examines the legal and pedagogical foundations of inclusive education for preschool children with autism spectrum disorder (ASD). Uzbekistan’s education and disability legislation and a presidential decree are analysed in relation to accessible preschool environments. Works by M.U. Khamidova and D.A. Nurkeldiyeva are considered within the national context of special education and assessment. International evidence informs a proposed practical model covering individual planning, visual supports, alternative communication, sensory adaptations and peer play. The model has not been experimentally tested in this article; findings are based on documentary and literature analysis.

Keywords: autism spectrum disorder, preschool education, inclusion, adapted environment, individual learning plan, functional communication, visual supports, parent partnership.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Kirish

Maktabgacha ta'limda inklyuziyaning mazmuni bolani guruh ro'yxatiga kiritish bilan cheklanmaydi. Uning mashg'ulotni tushunishi, ehtiyojini bildira olishi, o'yinda ishtirok etishi va o'zini xavfsiz his qilishi uchun sharoit yaratish zarur. ASB bo'lgan bolalar bir xil rivojlanish profiliga ega emas: og'zaki nutq, ko'rsatmalarni tushunish, sensor sezgirlik, o'yin va kundalik mustaqillik imkoniyatlari farqlanadi. Shu sababli pedagogik yordam tashxis nomiga ko'ra bir xil dastur shaklida emas, bolaning funksional ehtiyojlari asosida rejalashtirilishi lozim [9, 10].

O'zbekiston sharoitida masalaning dolzarbligi ikki vazifa bilan bog'liq: ta'lim olish huquqini amalda ta'minlash va umumiy guruhdagi kundalik faoliyatni bola uchun tushunarli qilish. Maktabgacha ta'lim tashkiloti (MTT) imkoniyatlari, mutaxassislar tayyorgarligi va oilaning tajribasi o'zaro muvofiqlashtirilmasa, boladan moslashishni talab qilishning o'zi yetarli bo'lmaydi. Muhit, topshiriq va kattalarning muloqot usuli ham moslashtirilishi kerak.

Tadqiqot maqsadi - maktabgacha yoshdagi ASB bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim sharoitida o'qitishning milliy huquqiy hamda pedagogik asoslarini tahlil qilish va MTT uchun amaliy moslashtirish modelini ishlab chiqish. Vazifalar: normativ hujjatlarning qo'llanish doirasini aniqlash; milliy ilmiy-uslubiy manbalarni ko'rib chiqish; dalillarga tayangan yordam yo'nalishlarini ajratish; jarayonni baholash ko'rsatkichlarini taklif etish.

Metodologiya

Maqola normativ-huquqiy tahlil, ilmiy adabiyotlarning maqsadli sharhi va pedagogik loyihalash usullariga asoslanadi. LexUZdagi hujjat matnlari 2026-yil 14-oktabr holatida ko'rib chiqildi. Milliy manbalardan M.U. Xamidovaning "Maxsus pedagogika" qo'llanmasi hamda D.A. Nurkeldiyevaning diagnostikaga oid qo'llanmasi haqidagi universitet katalog ma'lumotlari foydalanildi. Xalqaro manbalar sifatida NICE tavsiyalari, Hume va hammualliflarning dalillarga asoslangan amaliyotlar sharhi hamda Sandbank va hammualliflarning meta-tahlili tanlandi [7-11].

Bu ish tizimli sharh protokoli yoki birlamchi eksperiment emas. Yangi ishtirokchilar, nazorat guruhi, samaradorlik foizlari yoki statistik natijalar keltirilmaydi. Quyidagi jadvallar va bosqichlar muallif tomonidan manbalar asosida taklif etilgan amaliy rejalashtirish vositalaridir. Huquqiy talablar, ilmiy dalillar va pedagogik tavsiyalar mazmunan ajratildi. Nurkeldiyeva qo'llanmasining to'liq matni bilan ishlash imkoni bo'lmagani sababli undan bevosita iqtibos yoki autizmga xos eksperimental xulosa keltirilmadi.

Natijalar: O'zbekistonda inklyuziv maktabgacha ta'limning huquqiy asoslari

"Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonunning 20-moddasi inklyuziv ta'limni alohida ehtiyojlar va individual imkoniyatlar xilma-xilligini hisobga olgan holda teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlashga yo'naltiradi [1]. Pedagogik nuqtayi nazardan bu qoida bolaga bir xil topshiriqni bir xil usulda berish emas, mazmunga kirish va javob berish yo'llarini moslashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

"Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonunning 3-moddasida inklyuziv ta'lim va tarbiya tushunchasi, 17-moddasida inklyuziv guruhlarga ega hamda qo'shma turdagi MTTlar belgilangan. 34-moddada guruhlarni to'ldirish me'yorlari ko'rsatiladi: uch yoshdan katta bolalar uchun ayrim toifadagi, jumladan autizmga ega bolalar qatnashadigan guruhda jami ko'pi bilan 25 bola, tegishli toifadagi bolalar esa ko'pi bilan ikki nafar bo'lishi nazarda tutiladi [2]. Bu chegarani barcha inklyuziv guruhlarga bir xil tatbiq etish noto'g'ri: qonunda toifalar bo'yicha farqlar va kelishuv asosida miqdorni o'zgartirish imkoniyati ham mavjud.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O‘RQ-641-son “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonunning 38 va 39-moddalari ta’lim olish huquqi hamda maktabgacha ta’lim masalalarini qamrab oladi [3]. ASB tashxisi va nogironlik maqomi aynan bir tushuncha emas. Bolaning ta’limiy ehtiyojini baholash tashxisdan tashqari muloqot, kundalik faoliyat va muhitdagi to‘siqlarni aniqlashni ham talab qiladi.

Prezidentning 2024-yil 30-sentabrdagi PF-152-son Farmoni mavzu uchun bevosita ahamiyatga ega. Uning 7-bandida 2025-yil 1-yanvardan ehtiyojga ko‘ra umumiy turdagi davlat MTTlarida inklyuziv guruhlar ochish qo‘llab-quvvatlangan. 2026-yil 5-fevraldagi PF-19-son Farmon bilan kiritilgan tahrirda guruhlarni ochish Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda Ijtimoiy himoya milliy agentligi bilan kelishilishi belgilangan. Shu bandda tegishli tarbiyachi, yordamchi-tarbiyachi va defektolog (logoped)larga bir, ikki va uch nafar alohida ehtiyojli bola uchun mos ravishda 10, 20 va 30 foiz qo‘shimcha haq nazarda tutiladi [4]. Bu qoida amaldagi tahrirda o‘qilishi kerak.

Hujjat	Mavzuga tatbiqi va chegarasi
O‘RQ-637, 23.09.2020; 20-modda	Barcha ta’lim oluvchilar uchun ehtiyojga mos teng imkoniyatlarning umumiy asosi.
O‘RQ-595, 16.12.2019; 3, 17, 34-moddalar	MTT turlari, inklyuziv ta’lim tushunchasi va guruh tarkibiga bevosita tegishli.
O‘RQ-641, 15.10.2020; 38, 39-moddalar	Nogironligi bo‘lgan bolalarning ta’lim huquqi va maktabgacha ta’lim kafolatlari.
PF-152, 30.09.2024; 7-band	Davlat MTTlarida inklyuziv guruhlar ochish, kelishuv va pedagoglar mehnatini rag‘batlantirish.
PQ-4860, 13.10.2020; VMQ-638, 12.10.2021	Asosan umumiy o‘rta ta’lim inklyuziyasi va maktab tartiblari; MTTga barcha qoidalari avtomatik ko‘chirilmaydi.

PQ-4860-son qaror bilan 2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan [5]. Uning rejalashtirish davri tugaganini hisobga olish zarur. VMQ-638-son qarordagi maktab inklyuziv sinflariga qabul tartibi, sinf tashkil etish va boshqa maktab me’yorlari MTT qabul tartibining o‘rnini bosa olmaydi [6]. Maktabga o‘tishdagi uzviylik uchun ushbu hujjatlar muhim, maktabgacha guruh faoliyati uchun esa tegishli MTT normalari ustuvor hisoblanadi.

O‘zbek olimlarining ilmiy-uslubiy ishlari va ularning amaliy ahamiyati

M.U. Xamidovaning “Maxsus pedagogika” qo‘llanmasida inklyuziv ta’limning ochiqligi, kompleks yondashuv, moslashuvchanlik va pedagogning malakasi muhim tamoyillar sifatida yoritilgan. Individual dasturlar, oila bilan hamkorlik va ijtimoiy moslashuvga qulay sharoitlar yaratish masalalari ham muhokama qilinadi [7, 7-14-b.]. Ushbu yondashuvlarni ASB bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolaga tatbiq qilishda tarbiyachi faqat bilim beruvchi emas, bolaning umumiy faoliyatga kirishini tashkil etuvchi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mutaxassis sifatida ishlaydi. Qo'llanmadagi tarixiy terminlar o'rniga maqolada zamonaviy, bolaga hurmatni ifodalovchi atamalar qo'llanildi.

D.A. Nurkeldiyevaning "Pedagogik-psixologik diagnostika" qo'llanmasi universitet katalogida rivojlanishdagi qiyinchiliklarning kelib chiqishi, klinik ko'rinishlari va murakkablashgan shakllarini yorituvchi manba sifatida tavsiflangan [8]. Bu manba milliy diagnostik adabiyotlar doirasini ko'rsatadi. Maqolada taklif etilayotgan pedagogik baholash undan ko'chirilgan metodika emas: u bolaning kundalik faoliyatini kuzatish, oila ma'lumotlarini yig'ish va individual maqsadlarni belgilashga doir mualliflik rejalashtirish modelidir.

Milliy manbalar pedagogik yordamning umumiy asoslarini beradi; muayyan autizm amaliyotining samaradorligini baholash uchun alohida tadqiqot dalillari kerak. Xamidova va Nurkeldiyeva asarlariga ASB bo'yicha ular tekshirmagan natijalarni nisbat berish mumkin emas. Shu sababli milliy pedagogik tamoyillar xalqaro autizm tadqiqotlari bilan mazmunan uyg'unlashtirildi.

Dalillarga asoslangan pedagogik yo'nalishlar

Hume va hammualliflar sharhida 972 tadqiqot asosida 28 ta yo'naltirilgan amaliyot dalillarga asoslangan deb ajratilgan [10]. Vizual yordam, qo'shimcha va muqobil muloqot (AAC), tengdoshlar orqali yordam, tabiiy vaziyatda o'rgatish va ko'makni bosqichma-bosqich kamaytirish individual maqsadga muvofiq tanlanadi. Dalil mavjudligi bir usul barcha bolaga teng samarali bo'lishini anglatmaydi; yosh, maqsad, mutaxassis malakasi va bajarilish sifati hisobga olinadi.

NICE CG170 tavsiyalarida bola tushunadigan belgilar va tasvirlardan foydalanish, shovqin hamda yoritishga individual sezgirlikni hisobga olish, ijtimoiy muloqotni o'yin orqali qo'llab-quvvatlash tavsiya etiladi [9]. Ushbu klinik tavsiyalar O'zbekistonning majburiy ta'lim standarti emas; ular muhitni rejalashtirishga yordam beruvchi xalqaro ilmiy-amaliy manbadir.

Sandbank va hammualliflarning yangilangan Project AIM meta-tahlili erta aralashuv dalillarini baholashda tadqiqot sifati va xatolik xavfiga e'tibor qaratadi [11]. Shuning uchun "usul autizmni yo'qotadi" yoki "hamma bola albatta gapiradi" kabi umumlashtirishlar o'rniga kuzatiladigan maqsadlar tanlanadi. Pedagogik natija bolaning mustaqil ehtiyoj bildirish, o'yinga qo'shilish va kundalik faoliyatdagi ishtiroki orqali tekshiriladi.

Moslashtirilgan ta'lim muhitini tashkil etish

Quyidagi jadval ilmiy yo'nalishlarni MTTning kundalik faoliyatiga aylantirish uchun taklif etilgan amaliy modeldir. Undagi jihozlar majburiy normativ ro'yxat emas. Arzon, mavjud materiallar bilan boshlash va tanlangan moslashtirish bolaning ishtirokini yaxshilayotganini kuzatish mumkin.

Yo'nalish	Amaliy tashkil etish	Kuzatiladigan mezon
Jismoniy va vizual muhit	O'yin, stol faoliyati va dam olish joylarini aniq ajratish; ortiqcha plakatlarni kamaytirish; buyumlar joyini belgilash.	Bola faoliyat joyini topadi va materialdan foydalanadi.
Sensor qulaylik	Bolaning bezovta qiluvchi tovush va yorug'likka javobini qayd qilish; sokin burchak va ixtiyoriy qisqa tanaffus.	Bezovtalikdan keyin faoliyatga qaytish vaqti.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Muloqotga kirish	"Yordam", "tanaffus", "yana", "bo'ldi" kartochkalari; imo, tasvir yoki so'z bilan tanlash imkoniyati.	Mustaqil so'rovlar va rad etish ifodalari.
Kun tartibi	Bola tushunadigan fotosurat yoki predmetli jadval; "avval - keyin" kartasi; o'zgarishni oldindan ko'rsatish.	Faoliyat almashuvining ko'mak darajasi.
Tengdoshlar bilan o'yin	Ikki bolalik qisqa o'yin; aniq rollar; navbat belgisi; kattalar ko'magini kamaytirish.	O'zaro navbatlar, tashabbuslar va ixtiyoriy ishtirok.
Topshiriq moslashtirish	Bitta qisqa ko'rsatma; namuna; kamroq material; javobni so'z, harakat yoki tasvir bilan berish.	Vazifaning mustaqil bajarilgan qismi.

Sensor moslashtirish bilan sensor integratsiya terapiyasini tenglashtirish mumkin emas. Shovqinni kamaytirish yoki sokin joy yaratish - muhitga kirishni yengillashtiruvchi pedagogik chora. Maxsus terapevtik protokol esa tegishli tayyorgarlik va individual baholashni talab qiladi. Xushbo'y material, kuchli tovush yoki tebranishni barcha bolaga bir xil berish tavsiya etilmaydi. Sokin burchak jazolash yoki bolani guruhdan doimiy ajratish joyi bo'lmasligi kerak.

Ko'z kontaktini majburlash mashg'ulotga kirish sharti qilib qo'yilmaydi. Bola sherigiga qulay usulda yo'nalishi, taklifni anglashi va birgalikdagi faoliyatda qatnashishi muhim. Zararsiz o'zini boshqarish harakatlarini faqat tashqi ko'rinishi uchun to'xtatish o'rniga ularning vazifasi va bolaning holati kuzatiladi. Jiddiy xavf tug'diruvchi vaziyatlar esa alohida xavfsizlik va mutaxassis yordami rejasini talab qiladi.

Individual moslashuv rejasini tuzish va amalga oshirish

1-bosqich. Boshlang'ich baholash. Ota-onadan bolaning qiziqishlari, muloqot usuli, odatlari, ovqatlanish va dam olish ehtiyojlari haqida ma'lumot olinadi. Tarbiyachi bir nechta tabiiy vaziyatda - kelish, erkin o'yin, ovqatlanish va mashg'ulot almashuvida kuzatuv o'tkazadi. Nutqning mavjudligi bilan birga uni amalda ishlatish, ko'rsatmani tushunish, yordam so'rash va o'ziga xizmat ko'nikmalari qayd qilinadi. Pedagogik kuzatuv tibbiy tashxisning o'rnini bosmaydi.

2-bosqich. Muhitni oldindan tayyorlash. Bolaga guruh fotosuratlari va kelganda uchrashadigan tarbiyachi ko'rsatiladi. Xonaga tanishuv tashrifi tashkil qilinadi; bolaning o'zi bilan olib keladigan qulay buyumi kelishib olinadi. Mas'ul xodim, aloqa usuli va xavfsiz chiqish yo'li belgilanadi. Davomatni qisqa muddatdan boshlash faqat individual ehtiyojga ko'ra vaqtinchalik yechim sifatida qo'llanadi; umumiy faoliyatda ishtirokni kengaytirish maqsadi saqlanadi.

3-bosqich. Ikki yoki uchta o'lchanadigan maqsad. "Ijtimoiylashsin" kabi umumiy maqsad o'rniga aniq harakat yoziladi. Masalan: "Tanlangan o'yinchoqni so'z, imo yoki kartochka orqali besh imkoniyatning kamida to'rttasida, jismoniy ko'maksiz so'raydi". Bu misoldagi mezon normativ talab emas; boshlang'ich darajaga qarab o'zgartiriladi. Har bir maqsadga vaziyat, muloqot shakli, ruxsat etilgan ko'mak va qayd usuli biriktiriladi.

4-bosqich. Kundalik vaziyatda o'rgatish. So'rovlar faqat logoped xonasida emas, suv ichish, qurilish o'yini va kiyinishda ham qo'llanadi. Ko'mak avval zarur darajada beriladi, keyin kamaytiriladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Rasm ko‘rsatish, namuna berish yoki kutish kabi yordamlar alohida qayd qilinadi. Bola faqat kattalar aytganini takrorlaganmi yoki o‘zi tashabbus qilganmi - baholashda bu farq saqlanadi.

5-bosqich. Rejani qayta ko‘rish. Haftalik qaydlar asosida qaysi vaziyatda ishtirok yaxshilangani, qaysi ko‘mak saqlanib qolayotgani aniqlanadi. Mualliflik modelida har 2-4 haftada jamoaviy muhokama taklif etiladi; bu qonunda belgilangan muddat emas. Natija bo‘lmasa, faqat mashg‘ulot vaqtini oshirish emas, maqsadning mosligi, topshiriq tushunarliligi, og‘riq yoki charchoq ehtimoli ham tekshiriladi.

Amaliy mashg‘ulotlar: guruhga moslashtirish namunalari

“Tanla va birga o‘yna”. Maqsad - ehtiyoj bildirish va sherik bilan qisqa o‘yin. Jihozlar: ikki qiziqarli o‘yinchoq va ularning fotosuratlari. Tarbiyachi ikkita variantni ko‘rsatib kutadi; bola ko‘rsatish, imo, rasm yoki so‘z bilan tanlaydi. Tanlov qabul qilinadi va o‘yin boshlanadi. Keyin tengdosh navbati ko‘rsatiladi. O‘yin davomiyligi bolaning qiziqishiga mos bo‘ladi. Qayd: mustaqil tanlovlar, kattalar ko‘magi va o‘zaro navbatlar. Bu faoliyatni PECSning to‘liq protokoli deb nomlash to‘g‘ri emas.

“Avval o‘yin, keyin yig‘ishtirish”. Maqsad - faoliyat almashuvini tushunish. Jihozlar: ikki rasm, o‘yinchoqlar qutisi va tugallangan ish belgisi. Katta rasmni ko‘rsatib, qisqa izoh beradi; bola o‘yin tugagach bitta buyumni qutiga qo‘yadi va keyingi yoqimli faoliyatga o‘tadi. Kerakli ko‘mak asta kamaytiriladi. Bola tanaffus so‘rasa, so‘rov e’tiborga olinadi. Qayd: o‘tish vaqti, ko‘mak darajasi va bezovtalik belgisi.

“Navbat bilan quramiz”. Maqsad - ikki bolalik hamkorlik. Jihozlar: yirik konstruktor va navbat belgisi. Bir bola bitta detal, ikkinchisi navbatdagi detalni qo‘yadi. Tarbiyachi dastlab model ko‘rsatadi; bolaning tengdoshiga qarashi yoki og‘zaki gapirishi shart qilib qo‘yilmaydi. Harakatni davom ettirish, detal uzatish yoki “yana” deyish ham muloqot sifatida qayd etiladi. Sherik vazifasi majburan yuklanmaydi; ikkala bolaning roziligi va qiziqishi saqlanadi.

“Yordam yoki tanaffus”. Maqsad - qiyin vaziyatda xavfsiz muloqot. Jihozlar: “yordam” va “tanaffus” belgisi, oson ochiladigan quti. Katta oddiy vazifada yordam belgisini namuna sifatida ko‘rsatadi va so‘rovga javob beradi. Qiyinchilik sun’iy ravishda kuchaytirilmaydi. Bola tanaffusni tanlasa, qulay joyga o‘tadi; qaytish vaqti individual belgilanadi. Suv, ovqat, hojatxona yoki zarur dam olishni “mukofot” sifatida cheklash qo‘llanmaydi.

Tahlil va muhokama: hamkorlik, xulq va natijalarni baholash

Moslashtirilgan muhitning markazida bir xil kelishilgan yordam turadi. Tarbiyachi umumiy guruh faoliyatiga kirishni tashkil etadi; logoped muloqot va nutq maqsadlarini aniqlaydi; maxsus pedagog topshiriqlarni moslashtirishda yordam beradi; psixolog emotsional holat va xulq vaziyatlarini tahlil qiladi. Ota-ona uyda ishlaydigan muloqot shakllari va bola uchun muhim belgilarni ma’lum qiladi. Rahbariyat jihoz, kadr, vaqt va hamkorlikni tashkil etadi. Ushbu vazifalar MTTdagi mavjud lavozimlar va xizmatlar doirasida kelishiladi; jadval yangi majburiy shtat me’yori sifatida talqin qilinmaydi.

Bolaning yig‘lashi, qochishi yoki topshiriqdan voz kechishi avtomatik ravishda “intizomsizlik” deb baholanmaydi. Hodisadan oldingi vaziyat, kuzatilgan harakat va undan keyingi javob qayd qilinadi. Masalan, baland musiqa boshlanganda bola xonadan chiqishga intilsa, birinchi moslashtirish tovushni kamaytirish va xavfsiz tanaffus yo‘lini ko‘rsatish bo‘lishi mumkin. Takroriy xavfli holatlar funksional baholash hamda tegishli mutaxassislar maslahatini talab qiladi. To‘satdan yuz bergan o‘zgarishda og‘riq, uyqusizlik yoki boshqa sog‘liq muammolari ham tekshiriladi.

Ko‘rsatkich	Qayd etish usuli	Natijani talqin qilish

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Funksional muloqot	Mustaqil so‘rov / jami tabiiy imkoniyat; muloqot shakli.	So‘z, imo va AAC hisobga olinadi; ko‘mak bilan javob alohida belgilanadi.
Tengdosh ishtiroki	O‘zaro navbatlar va ixtiyoriy o‘yinga qo‘shilish.	Faqat yonma-yon o‘tirish hamkorlik deb hisoblanmaydi.
Faoliyat almashuvi	O‘tish vaqti, ko‘mak turi, tanaffus ehtiyoji.	Tezlik bilan birga bolaning xotirjamligi kuzatiladi.
Mustaqillik	Kiyinish yoki yig‘ishtirishning mustaqil bosqichlari.	Natija turli kattalar va vaziyatlarda tekshiriladi.
Farovonlik	Bezovtalik vaziyati, tiklanish, bolaning tanlovi.	Mashg‘ulotda uzoq qolishning o‘zi muvaffaqiyat emas.

Hisoblash namunasi: mustaqil so‘rovlar ulushi = mustaqil so‘rovlar soni / kuzatilgan imkoniyatlar soni × 100. Har safar imkoniyatning bir xil ta’rifi ishlatiladi. Bu formula statistik samaradorlikning isboti emas; individual dinamikani tavsiflaydi. Natijalar boshlang‘ich holat, yordam miqdori va vaziyat bilan birga yoziladi. Ushbu maqolada haqiqiy bolalarga oid raqamli natijalar keltirilmagan.

UNICEFning O‘zbekistondagi amaldagi yo‘nalishlari orasida inklyuziv MTTlarni loyihalash va modellashtirish, “Ilk qadam” dasturi va o‘quv-uslubiy materiallarni takomillashtirish mavjud [12]. Bu rivojlanish yo‘nalishi barcha MTTda autizmga ixtisoslashgan xizmat allaqachon bir xil darajada ishlayotganini anglatmaydi. Muassasa sharoiti joyida tekshiriladi; pedagogik model mavjud resurslar bilan boshlanib, zarur xizmatlarga ulanish orqali kengaytiriladi.

Maktabga o‘tishda individual rejaning muhim qismlari, ishlayotgan muloqot vositalari va qulay sensor sharoitlar haqidagi ma’lumotlar ota-ona roziligi bilan keyingi pedagogga beriladi. Bolaning shaxsiy ma’lumotlari ommaga tarqatilmaydi. Maqsad maktabga “tayyor” yoki “tayyor emas” yorlig‘ini qo‘yish emas, keyingi ta’lim bosqichida davom ettiriladigan yordamlarni aniqlashdir.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi ASB bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limda o‘qitish huquqiy kafolat, individual pedagogik reja va kundalik muhitdagi moslashtirishlar uyg‘unligiga tayanadi. O‘RQ-595-son Qonun va PF-152-son Farmon MTTga bevosita tegishli asoslarni beradi; maktab inklyuziyasiga doir tartiblar esa qo‘llanish doirasi hisobga olinib foydalaniladi. M.U. Xamidovaning pedagogik tamoyillari hamda D.A. Nurkeldiyevaning diagnostik yo‘nalishdagi milliy manbasi muammoni mahalliy ilmiy-uslubiy kontekstda ko‘rishga yordam beradi.

Amaliy ustuvorliklar - bolaga tushunarli kun tartibi, funksional muloqotga erkin kirish, sensor qulaylik, mos topshiriqlar, ixtiyoriy tengdosh o‘yini va ota-ona bilan hamkorlikdir. Natijadorlik tashqi itoat yoki majburiy ko‘z kontakti bilan emas, bolaning mustaqilligi, farovonligi va mazmunli ishtiroki bilan baholanadi. Taklif etilgan model mahalliy sharoitda sinovdan o‘tkazilishi, qaydlar asosida takomillashtirilishi va kelgusida empirik tadqiqot bilan baholanishi lozim.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. 23.09.2020, O'RQ-637; 20-modda.https://lex.uz/docs/-5013007
2. O'zbekiston Respublikasi. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonun. 16.12.2019, O'RQ-595;3, 17, 34-moddalar. https://lex.uz/docs/-4646908
3. O'zbekiston Respublikasi. "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun.15.10.2020, O'RQ-641; 38, 39-moddalar. https://lex.uz/docs/-5049511
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirishbo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmon. 30.09.2024, PF-152; 7-band, amaldagi tahrir (PF-19, 05.02.2026 bilan kiritilgan o'zgartirishlar). https://lex.uz/docs/-7128182
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berishtizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror. 13.10.2020, PQ-4860. https://lex.uz/docs/-5044711
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'limberishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qaror. 12.10.2021, 638-son. https://lex.uz/docs/-5679836
7. Xamidova M.U. Maxsus pedagogika: o'quv qo'llanma. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. 164 b. + 8 b.rasm. ISBN 978-9943-11-857-7. Foydalanilgan qism: 7-14-b. Elektron nusxa: https://arm.ssuv.uz/frontend/web/books/66a47e268e39d.pdf
8. Nurkeldiyeva D.A. Pedagogik-psixologik diagnostika. Toshkent: VNESHINVESTPROM, 2019. ISBN978-9943-4886-2-5. Bibliografik ma'lumot va qisqa tavsif manbasi: Urganch davlat pedagogika instituti kutubxona katalogi. https://akbt.urspi.uz/uz/books/637
9. National Institute for Health and Care Excellence (NICE). Autism spectrum disorder in under 19s: support and management. CG170. 2013; updated 2021. https://www.nice.org.uk/guidance/cg170/chapter/recommendations
10. Hume K., Steinbrenner J.R., Odom S.L. va boshqalar. Evidence-Based Practices for Children, Youth,and Young Adults with Autism: Third Generation Review. Journal of Autism and Developmental Disorders. 2021;51:4013-4032. DOI: 10.1007/s10803-020-04844-2.
11. Sandbank M., Bottema-Beutel K., Crowley LaPoint S. va boshqalar. Autism intervention meta-analysisof early childhood studies (Project AIM): updated systematic review and secondary analysis. BMJ. 2023;383:e076733. DOI: 10.1136/bmj-2023-076733.
12. UNICEF Uzbekistan. Maktabgacha ta'lim: O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini qo'llab-quvvatlash yo'nalishlari. https://www.unicef.org/uzbekistan/uz/maktabgacha-talim

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.